

General-potpukovnik u penziji
MILAN PAVLOVIĆ

*Sedma banijska divizija u bici na Neretvi**

Kad je 20. januara 1943. godine otpočela IV neprijateljska ofanziva, 7. divizija je već gotovo mesec dana vodila žestoke borbe sa delom neprijateljskih snaga određenih za učešće u ovoj, do tada najzamašnjoj operaciji protiv glavnine partizanskih snaga. Zapravo, borbe su otpočele krajem decembra 1942. godine, onog momenta kad je 369. legionarska divizija počela da se koncentriše na Baniji. Do početka ofanzive, 7. divizija je neprekidno napadala 369. diviziju i nanela joj osetne gubitke, pri čemu je i sama imala dosta žrtava i znatno se izmorila. Tome je doprinela i jaka zima (temperatura se spustila i do 20 stepeni ispod nule). Šta je to značilo za diviziju koja je oskudevala u odeći, a još više u obući, može se samo pretpostaviti.

Divizija je 27. januara stavljena pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba, od koga je dobila zadatak da se prebaci na desnu obalu Une i zatvori pravac Bihać — Bosanski Petrovac.

Nakon prebacivanja preko Une divizija se našla pred novim, odgovornim zadacima koje je trebalo izvršiti pod veoma teškim okolnostima, dejstvima na koje njen sastav nije bio naučio, a i sa organizacijom koja nije odgovarala situaciji. Na primer, do tada se komora divizije transportovala kolskim, a sada je trebalo preći na brdski tovar. Većina boraca nije nikada ni videla samar, a sada je

* Članak za ovu priliku pripremljen je na osnovu autorovog teksta »Sa Sedmom banijskom divizijom od Kupe do Drine«, koji je objavljen u zborniku »Neretva«, knj. 1, VIZ, Beograd, 1965.

trebalo samariti konje i priviknuti se na takav transport. Banijski konj i bosanski samar nisu nikako jedan drugome odgovarali i dok se ta situacija malo popravila, borci divizije su se prilično nagladovali. Ove poteškoće javile su se u vreme kada se divizija našla na vrlo siromašnom terenu, gde je bilo vrlo teško snabdevati jedinice. Intendanti koji na Baniji nisu imali posebnih teškoća oko snabdevanja, jer je taj kraj relativno bogat, postali su meta na koju se svaljivala sva krivica zbog nestašice hrane. Borce je naročito teško pogodila nestašica hleba, jer su ga na Baniji uvek imali u dovoljnim količinama. Tako je divizija još od Une trpila oskudicu koja je teško delovala na borce nenaviknute na glad.

Ovim nevoljama pridružile su se i patnje izbeglica. Masa naroda sa Banije povlačila se pred neprijateljem i borci su neprekidno nailazili na kolone i grupe koje su gladne, prozeble i iznurene tražile pomoć od jedinica. Među izbeglicama nalazili su se očevi i majke, žene i deca boraca, pa je to utoliko više na njih delovalo jer su i sami bili u teškoj situaciji.

No, i pored svih teškoća, 7. divizija se odlučno borila i u granicama svojih mogućnosti izvršavala zadatke zaštitnice Glavne operativne grupe na pravcu Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar. Sama činjenica da je divizija uključena u Operativnu grupu Vrhovnog štaba značila je veliki podsticaj za sve borce, a pravilnim i upornim političkim radom razvijen je ponos boraca i starešina i njihova spremnost na krajnje žrtve da bi izvršili postavljene zadatke.

Prema naređenju Vrhovnog štaba, 7. divizija je imala zadatak da odbrambenim borbama zatvara pravac Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar dok je na Oštrelju ne smene jedinice 1. bosanskog korpusa, a potom da, kao zaštitnica Glavne operativne grupe, štiti povlačenje 4.000 ranjenika ka Neretvi. Međutim, došao je i februar, a krajiške jedinice još nisu smenile 7. diviziju.

Vrhovni štab 4. februara ponovo naređuje 1. bosanskom korpusu da što pre smeni 7. diviziju da bi ona krenula na svoj zadatak. No, boreći se na drugim pravcima, 1. bosanski korpus nije izvršio smenu na vreme, pa je, na primer, 16. banijska brigada tek 16. februara smenjena sa položaja kod Martin-Broda, kada je bitka na Neretvi već bila u punom jeku. Sedma divizija neprekidno je bila u borbi i na udaru najjačih neprijateljskih snaga (7. SS i 369. »vražje« divizije), i nije imala ni časa predaha ni mogućnosti da se pripremi za teške zadatke koji su je očekivali u bici na Neretvi.

U zaštitnici

U rejonu Drvara primili smo od Vrhovnog štaba zadatak da divizija krene u pravcu Gornjeg Vakufa i da kao stalna pobočnica osigura komunikaciju Livno — Duvno — Prozor zatvaranjem pravaca Kupres — Duvno i Donji Vakuf — Prozor. Izvršavanjem ovog zadatka divizija je obezbeđivala evakuaciju ranjenika iz Livanjskog polja u prozorsku kotlinu.

Pokret je izvršen po brigadama, tj. kako je koja brigada smenjivana sa položaja na Oštrelju kretala je u pravcu Gornjeg Vakufa.

Ovaj marš, iako bez borbi, izveden je pod veoma teškim uslovima surove zime i planinskih bespuća, bez pravog odmora. U kućama se nije smelo noćivati zbog tifusa koji je među žiteljima i izbeglicama već harao. Borci su provodili noći u senjacima i košarama, a i van njih, uz oskudne vatre. Planinske snežne oluje oduzimale su ljudima i natovarenim konjima i poslednju snagu. Vejavice su rušile konje i ljude, pa se 8. brigada prilikom marša iz Glamočkog polja preko planine Hrbaljine vratila nesavladavši olujnu stihiju. Tek idućeg dana uspela je da stigne na svoj marševski cilj. Na maršu su mnogi borci promrzli, pogotovo oni bez obuće.

Dok je 7. divizija marševala ka Gornjem Vakufu, Glavna operativna grupa je u dolini Neretve razbila glavninu italijanske divizije »Murde« i izbila na Neretvu, na frontu od 60 km. Time je otvorila put za prelaz preko Neretve i prodor u Hercegovinu i Crnu Goru. U dolini Neretve zaplenjena je ogromna količina hrane, oružja i druge opreme, pa je i naša divizija posle dužeg gladovanja primila prvo sledovanje belog brašna, konzervi i drugih namirnica. Naročito su se obradovali pušaći, jer su nakon dužeg vremena dobili veće količine duvana i cigareta. Sve je ovo došlo u poslednjem trenutku pred veliku bitku kod Gornjeg Vakufa.

Povoljan razvoj dejstava u dolini Neretve otežavala je situacija sa ranjenicima. Oni su se kretali vrlo sporo. Tek 19. februara krenuo je njihov ešelon iz Duvanjskog polja u prozorsku kotlinu.

Veliki uspesi Glavne operativne grupe imali su odjeka na jedinice 7. divizije. Naročito su bili impresionirani borci koji su išli po sledovanje u Prozor, pa su svojim očima gledali zaplenjene kamione, tenkove i topove, veliki broj zarobljenika i skladišta »svega i svačega«, kako su govorili. O svemu tome što su videli slikovito su pričali u jedinicama i to je u toj situaciji bio najbolji politički rad. Tako reći prekonoc zavladao je ofanzivni duh. U jedinicama se ne-

prestano postavljao zahtev da i naša divizija jednom krene u ofanzivu, da je dosta bilo odbrane i povlačenja. Naši borci su gotovo zavideli proleterima na njihovim uspesima. Štab divizije trudio se da objasni da je i zadatak zaštitnice častan, težak i odgovoran, ali su svi čeznuli za ofanzivom. Ova želja još dugo neće biti ispunjena.

Kad su brigade stigle na određene prostorije, njihov osnovni zadatak je bio da se što bolje odmore, jer su samo osvežene jedinice mogle izvršiti predstojeći zadatak. Težnja za odmorom nije za osudu, ali je 8. brigada preterala, jer nije porušila komunikaciju Bugojno — Gornji Vakuf, što joj je docnije pričinilo velike teškoće. To nije uradila ni 3. krajiška brigada koja se nalazila na prostoriji sela Lužani — Hrasnica — Bistrica, sa zadatkom da zatvori pravac ka Gornjem Vakufu na desnoj obali Vrbasa.

Zahvaljujući dovoljnoj količini materijala i jedinicama veze, sve jedinice povezale su se telefonskim linijama sa Štabom divizije, a uspostavljena je i telefonska veza između Štaba divizije i Vrhovnog štaba.

Naređenje Vrhovnog štaba da neprijatelj ne sme prodreti u Prozor u kome se nalazilo oko 4.000 ranjenika, svi borci i rukovodioci shvatili su sa svom ozbiljnošću. No, i bez upozorenja, svi su znali da su ranjenici u prozorskoj kotlini, jer su ih videli dok su bili u zaštitnici i kretali se ka Gornjem Vakufu. Među ranjenicima i bolesnicima bilo je dosta boraca 7. divizije, tako da nije bilo teško obrazložiti potrebu krajnjeg zalaganja u izvršenju postavljenog zadatka. Hrana dobijena iz Prozora učinila je da premoreni i izgladneli borci malo živnu, ali to još nije bila divizija kakva je pošla sa Banije.

Dok je 7. divizija maršovala ka Gornjem Vakufu, 718. nemačka divizija kretala se sa prostorije Derventa — Žepče — Travnik, preko Bugojna, ka Gornjem Vakufu. Tako se dogodilo da su gotovo istovremeno izbile na određenu prostoriju. Komanda 718. divizije uputila je na pravac Bugojno — Gornji Vakuf grupu »Fogl«, dok je grupu »Anaker« uputila pravcem Tarčin — Ivan-sedlo — Konjic — Jablanica.

Grupa »Fogl« krenula je u napad iz Bugojna 21. februara. Nastupala je u tri kolone: jedna u pravcu sela Planinice, druga u pravcu sela Tihomišlja i treća desnom obalom Vrbasa, prema 3. krajiškoj brigadi.

Kolona koja je nastupala ka Planinici iznenadila je jedan bataljon 8. brigade i, posle kraće borbe, znatno nadmoćnije snage ne-

prijatelja uspele su da ovladaju selom. Nakon ovoga, druga kolona je obuhvatila drugi bataljon 8. brigade u Tihomišlju i zašla mu u pozadinu. Bataljon je došao u kritičnu situaciju, ali je, zahvaljujući tome što je pao mrak, uspeo da se u toku noći izvuče bez gubitaka. Tog dana Treća krajiška brigada zadržala je kolonu koja je nastupala desnom obalom Vrbasa.

U toku noći 8. brigada povukla se na liniju selo Uzričje — selo Paloč — severne padine planine Kobile.

Ujutro 22. februara neprijatelj je produžio napad, a težište je usmerio duž komunikacije Bugojno — Gornji Vakuf, gde je uz upotrebu tenkova, artiljerije i avijacije pokušavao da se probije i odbaci naše snage od komunikacije. Do kraja dana neprijatelj je uspeo da izbije do Gornjeg Vakufa i da ga zauzme.

U ovakvoj situaciji, Štab divizije uveo je u borbu 7. brigadu i naredio joj da protivnapadom izbacii neprijatelja iz Gornjeg Vakufa, a 8. brigadi da napada levo od 7. brigade na pravcu Paloč — selo Podgrade. Protivnapad je počeo u 20 časova. Ogorčena borba trajala je celu noć. Sedma brigada nije uspela da izbacii neprijatelja iz Gornjeg Vakufa, ali ga je potisnula sa dominantnih položaja i prisilila da glavne snage zadrži na položajima južno od Gornjeg Vakufa. U ovom protivnapadu neprijatelj je pretrpeo ozbiljne gubitke, a zarobljeno je 84 ustaše i zaplenjeno nešto oružja i municije. Osmu brigadu na svom pravcu nije naišla na neprijatelja i u toku noći povukla se na polazne položaje.

U toku dana u Štab divizije stigao je iz Vrhovnog štaba Pavle Ilić, izvestio o situaciji i preneo naređenje Vrhovnog komandanta da se određeni pravac mora braniti po svaku cenu. Istog dana na naš pravac stigla je i 1. dalmatinska brigada (koja je do tada bila u rezervi Vrhovnog štaba) i jedna baterija haubica, zaplenjena u Prozoru, koju je Vrhovni štab stavio pod komandu 7. divizije. Ova pojačanja bila su veoma značajna u času kad je odbrana kod Gornjeg Vakufa bila u velikoj krizi.

U toku 23. februara neprijatelj je produžio nastupanje uz podršku snažne artiljerijske vatre i avijacije. U dejstvo je stupila i naša haubička baterija koja je snažnom vatrom tukla neprijatelja. Neprijatelj nije mogao upotrebiti svoje tenkove, jer je cesta Gornji Vakuf — Prozor bila razrušena. Razvile su se žestoke borbe. Neki položaji prelazili su nekoliko puta iz ruke u ruku. I pored neprijateljeve znatne nadmoćnosti, naši borci nisu puštali ni pedalj zemljišta bez ogorčenog otpora. Haubičku bateriju koja je snažnom va-

trom podržavala naše jedinice, otkrila je neprijateljeva avijacija i snažno bombardovala, pri čemu je baterija pretrpela gubitke u ljudstvu i oružju.

Sutradan, 24. februara, neprijatelj nije napadao. Bilo je nekoliko manjih ispada pojedinih četa. Primećeno je da se ukopava u rejonu Strmice i Paloča, pa smo zaključili da i njemu ponestaje snage. Artiljerija i avijacija i dalje su ostale vrlo aktivne i neprekidno su tukle naše položaje.

Zbog stalnog bombardovanja iz vazduha, haubička baterija se povukla ka Prozoru. Da bi se jedinice zaštitile od dejstva artiljerije i avijacije, pristupile su ukopavanju, tako da i pored snažne vatre gubici nisu bili veliki.

Iako su uspele da zaustave neprijatelja, jedinice divizije su bile na izmaku snaga. Borci su bili neprekidno na položajima, a jedini odmor bio je da se pokadkad legne na sneg, pored vatre, i malo prodrema. Komora 8. brigade ostala je južno od planine Raduše, jer nije mogla da je prođe, te je, pored drugih nedaća, i ishrana ove brigade bila vrlo slaba. Malo mesa, koje je bilo teško naći na terenu, ispeklo bi se na žaru i to je bio jedini obrok. Sve to uticalo je na neprekidno osipanje jedinica i bez borbenih gubitaka. Borci su na položajima umirali od iznemoglosti i hladnoće. Uveče su legali pored vatre, a ujutro ih nalazili mrtve. Pa i pored toga, preostali borci su nalazili snage ne samo da se uporno brane već i da neprekidno izvode protivnapade.

Toga dana Vrhovni štab je izvestio Štab divizije da je situacija u dolini Neretve postala znatno složenija i da ne dolazi u obzir smena divizije. Ponovo je podvučeno da se određeni položaji moraju održati po svaku cenu.

U vezi s tim, Štab divizije izdao je naređenje da se na položajima drže samo slabije snage, a da se glavnina povuče u najbliža skloništa i što bolje odmori i nahrani.

I u toku 25. i 26. februara aktivnost neprijatelja svodila se na dejstva artiljerije i avijacije.

Štab divizije je to iskoristio da sredi jedinice i olakša komandovanje. Prema toj odluci bataljon 1. dalmatinske brigade prebačen je sa Kobile u selo Mačkovac, tako da je cela brigada bila na desnom krilu divizije. U rezervi divizije ostali su jedan dalmatinski i jedan bataljon 7. brigade, oba u rejonu sela Pidriša. Sve jedinice dobile su određene sektore odbrane i precizne zadatke. Haubička baterija po-

novo je izvučena na vatrene položaje i s njom je uspostavljena direktna telefonska veza. Isto tako popravljena je i telefonska veza sa Vrhovnim štabom.

Nemci su 27. februara izjutra u borbu uveli 717. diviziju i sa oko 2 divizije otpočeli napad na čitavom frontu kod Gornjeg Vakufa. Nakon što su raniji pokušaji da prodru duž komunikacije Gornji Vakuf — Prozor propali težište napada i glavni udar usmerili su pravcem Kobila — Karaulica — Vilića gumno — Makljen da bi izbili na dominantne položaje severozapadno od Prozora i odrezali glavninu naših snaga koje su branile prodor u dolinu Rame. Tako se težište napada neprijatelja sručilo opet na 7. diviziju. Mesto očekivane smene, divizija je dočekala još snažnijeg i svežeg neprijatelja. Ogorčene borbe prsa u prsa razvile su se na celom frontu. Divizija se uporno branila, pa je neprijatelj, iako mnogo nadmoćniji (na ovom pravcu dejstvovala su glavnine snaga 717. i 718. divizije), toga dana postigao vrlo male rezultate i to po cenu velikih gubitaka.

U toku 28. februara Vrhovni štab je obavestio Štab 7. divizije da je naredio 3. krajiškoj brigadi da krene u pravcu sela Draževa i stavi se na raspolaganje diviziji radi smene 8. brigade koja je bila najiscrpljenija. Toga dana štab divizije je pojačao 8. brigadu (tu je pritisak neprijatelja bio najjači) jednim bataljonom 16. brigade. Pokazalo se da sve ovo nije bilo dovoljno.

Ujutro 1. marta neprijatelj je probio front divizije na spoju 7. i 8. brigade i ovladao vrlo važnim položajima: Velika i Mala kobila i Karaulica.

Desno krilo 8. brigade (1. bataljon) bilo je razbijeno (bataljon se povukao u selo Jakliće) i neprijatelju je bio otvoren put u prozorsku kotlinu. Sedma brigada je potisnuta sa svojih položaja, ali se organizovano povlačila.

U ovom kritičnom času, oko podne stigla je 3. krajiška brigada i odmah prešla u napad na neprijatelja na Vilića gumnu. Istovremeno sa Krajišnicima stigla su i dva bataljona 4. crnogorske proleterske brigade. Udruženim snagama uspeali su da zaustave neprijatelja i potom da ga odbace ka Velikoj kobili.

Osma brigada povučena je u rezervu na prostoriju s. Ravno — s. Vukovsko.

Uveče 1. marta neprijatelj je zanoćio na liniji Velika kobila — selo Pidriš — Crni vrh (tt. 1206).

Dok se kriza na frontu kod Gornjeg Vakufa približavala vrhuncu, Vrhovni štab je užurbano prebacio nove jedinice na front 7. divizije. Pored 3. krajiške i 4. crnogorske, u pokretu je bila i 2. proleterska brigada. Vest o dolasku ovih jedinica ulila je nove snage borcima 7. divizije i pomogla im da izdrže još neko vreme.

U ovim borbama naročito se istakla 7. brigada, pod komandom Nine Marakovića, koja je i pored velikih teškoća uspevala da održi svoj front i ne dozvoli nadmoćnijem neprijatelju da je razbije. Izvanrednu pomoć diviziji pružila je artiljerija koja je, pošto je imala dosta municije, neprekidno obasipala neprijatelja i nanosila mu znatne gubitke.

Ujutro 2. marta neprijatelj je u jakim grupacijama produžio napade duž puta Gornji Vakuf — Prozor, preko Vilića gumna, Orlovače i Crnog vrha.

Oko 13 časova na Vilića gumnu žestoko su se sukobile 4. crnogorska brigada i neprijatelj. Nemci su potpuno potučeni i odbačeni ka Velikoj kobili.

U toku noći 2/3. marta 2. proleterska brigada je vodila ogorčene borbe na Crnom vrhu u kojima je uspela da potuče i potisne neprijatelja.

Uveče 2. marta 7. divizija imala je sledeći raspored: 7. brigada na položajima na Makljenu i u Palskoj šumi; 8. i 16. brigada na prostoriji s. Rumboci — s. Ravno — s. Vukovsko, u rezervi. Osmu brigadu bila je u prethodnim borbama prepolovljena, pa zbog toga, a i ostalih teškoća, nije više imala svoju predašnju snagu.

I komandni kadar i borci tražili su samo odmor, ali odmora ni ovoga puta nije bilo.

Protivudar kod Gornjeg Vakufa

Ujutro 3. marta Štab 7. divizije dobio je od Vrhovnog štaba zapovest za protivudar. Prema tom naređenju 7. brigada je stavljena pod komandu 2. proleterske divizije. Štab 7. divizije komandovao je levom napadnom kolonom u koju su ušle: 3. brigada, 3. krajiška (bez dva bataljona) i 1. bataljon 16. brigade. Zadatak ove kolone bio je da preko Oglavka proдре na cestu Bugojno — Gornji Vakuf, između sela Gračanice i Tihomišlja, zatvori ovaj pravac i spreči eventualnu intervenciju neprijatelja iz pravca Bugojna. U vezi s ovim opštim, jedinice su dobile i posebne zadatke.

Prethodnog dana štabovi 2. proleterske i 7. divizije na zajedničkom sastanku utvrdili su osnove sadejstva za predstojeći napad, jer je, prema zapovesti Vrhovnog štaba 2. proleterska divizija napadala desno od 7. divizije.

Interesantno je napomenuti da ni Štab 7. divizije ni Vrhovni štab u ovo vreme nisu imali stvarnih podataka o jačini neprijatelja kod Gornjeg Vakufa. U zapovesti Vrhovnog štaba stoji da se kod Gornjeg Vakufa nalazi jedan neprijateljski puk sa tri bataljona, ukupno oko 3.200 vojnika. Danas bismo to cenili kao negativnu osnovu za komandovanje, ali mi se čini da je u tadašnjoj situaciji to bilo i dobro. Naime, da smo znali kolike su stvarne snage, verovatno bismo drukčije i opreznije radili, a mi smo potcenivši neprijateljsku jačinu, doneli odluku o ofanzivi.

Protivudar je planiran za 3. mart u 15.00 časova.

Štab divizije me odredio da budem sa 7. brigadom i da u ime Štaba koordiniram dejstvo na spoju 2. proleterske i 7. divizije.

Sedma brigada dejstvovala je na levom krilu 2. proleterske divizije, a desno od nje napadala je 2. proleterska brigada. Obe brigade napadale su opštim pravcem s. Mačkovac — s. Mračaj — Gornji Vakuf.

Do 15 časova obe brigade bile su na polaznim položajima. Na mene su naročito impresivnu sliku ostavili borci — proletari. Ne samo na mene, već na celu banijsku brigadu. Došli su veseli, raspevani i silno samopouzđani. Govorili su: »More, bre, Banovci, sada ćete videti šta ćemo da napravimo od Švabe«. Gledao sam ih i nisam mogao odvojiti oči od njih. Sve su to bili omladinci, a neki gotovo deca. Nekima je puška bila do kolena. U sebi sam govorio: »Teško će oni nešto napraviti protiv ovakvog neprijatelja«, a u šali sam im dobacivao: »Drugovi, nije to 'Murde' ovo je malo tvrđi orah«.

I tako je počela borba kakvu do tada nisam video niti sam kasnije imao prilike da vidim. Počela je borba u kojoj su ručne bombe bile glavno oružje. Taktika je bila jednostavna: pod zaštitom mitraljeza i minobacača borci su se privlačili do neprijatelja na takvo odstojanje da su mogli dejstvovati ručnim bombama i tada su, uz prasak bombi, prelazili na juriš.

Prvi juriš je odbijen, ali je za njim odmah sledio drugi i tako redom — bez prestanka. Borba je trajala celu noć i u zoru 4. marta uporni neprijatelj je bio slomljen i u neredu je odstupao ka Gornjem Vakufu. Ujutru, kada sam prolazio preko prostora gde je vođena

borba, video sam razrovan teren i leševe nemačkih vojnika na svakom koraku. Gledam velikog, snažnog nemačkog vojnika, sa celokupnom opremom i šlemom na glavi i ne mogu da verujem da su to učinili oni veseli dečaci 2. proleterske brigade.

Ovakav polet proletera poneo je sa sobom i izmorene banijske borce, te su i oni uspešno izvršili svoj zadatak.

Čelo nemačkog klina je razbijeno i ranjenici spaseni.

Međutim, 8. brigada, sa dva bataljona 3. krajiške brigade, nije uspela da izvrši svoj zadatak i izbiye na cestu Gornji Vakuf — Bugojno da bi neprijatelju presekla odstupnicu. Plan dejstva je bio odlično zamišljen, ali 8. brigada nije više imala snage za izvođenje takvog delikatnog i napornog zadatka. Zbog toga neprijatelj nije potpuno poražen, iako su za to stvoreni vrlo povoljni uslovi.

Četvrtog marta za 7. diviziju završene su borbe kod Gornjeg Vakufa.

U toku ovih 11 dana borbi iz stroja divizije izbačeno je oko 550 ljudi, poginulih, umrlih od iznemoglosti, ranjenih, premrzlih ili bolesnih. U 8. brigadi brojno stanje smanjeno je za 50%. Jedinice su izgubile veliki deo starešinskog kadra. Neki bataljoni ostali su samo sa po jednim komandrom i komesarom čete. Nisu više imali koga da postave na upražnjeno mesto. Dešavalo se da nekoga danas postave za komandira ili komesara, a on sutra dan pogine.

Međutim, i neprijatelj je pretrpeo teške gubitke. U jednom izveštaju 717. divizije stoji da je samo jedan bataljon imao 96 mrtvih, 147 ranjenih i 41 zarobljenog borca. U izveštaju od 2. marta 717. divizija navodi da je imala 51 mrtvog, 82 ranjena, 21 zarobljenog i 31 smrznutog borca.

Treba uočiti da je toga dana i pored odlične zimske opreme od smrzavanja stradao 31 nemački vojnik. Može se tek zamisliti kako je bilo borcima 7. divizije koji su gotovo goli i bos izdržali deset dana u borbi na Oglavku i Kobili na visini od preko 1.000 m, u snegu koji je često bio dubok i do dva metra.

Mi smo u toku borbe kod Gornjeg Vakufa izveštavali Vrhovni štab o stanju u diviziji i molili da se, po mogućstvu, naše jedinice što pre smene. Nailazili smo na puno razumevanje, ali kad nam je objašnjena situacija u kojoj je bila Operativna grupa, i sami smo videli da drugog izlaza nema i da moramo do kraja izdržati, pa i po cenu žrtvovanja. Kako je ovaj zadatak shvatio Štab divizije, tako ga je shvatio i svaki borac, što je pomoglo diviziji da izdrži sve ove napore.

Boj kod Gornjeg Vakufa još tako reći nije bio ni završen a divizija je već dobila novi zadatak.

Vrhovni štab je 5. marta poslao naređenje da se 8. brigada stavi na raspolaganje Sanitetskom odseku Vrhovnog štaba radi prenošenja ranjenika i bolesnika preko Neretve, a da se 7. i 16. brigada što pre prikupe u dolini Neretve kod Jablanice. Istovremeno je štab divizije upoznat sa idejom Vrhovnog štaba za proboj preko Neretve u pravcu Hercegovine.

Prelaz preko Neretve izvršila je 2. proleterska divizija u noći 6/7. marta i u toku 8. marta mostobran je bio učvršćen. Nakon toga Neretvu je 8. marta prešla i 7. brigada sa Štabom divizije.

Prelazak je izvršen po danu, uz strahovito bombardovanje iz vazduha. Neprijatelj je uviđao da mu Operativna grupa izmiče i da mu je sav trud do tada bio uzaludan, pa se avijacija svom snagom ustremila na naše kolone. Talijanske »savoje« smenjivale su se sa nemačkim »štukama«. Kao da su se takmičile ko će bezobzirnije i besomučnije napadati bespomoćne borce i ranjenike. U dolini Neretve vrilo je kao u loncu. Zavijanje avionskih sirena, tresak bombi, rzanje preplašenih konja, jauk ranjenika i hućanje Neretve, sve se to slivalo u jednu stravičnu buku, u simfoniju smrti. Jablanica je ličila na pravo razbojište. Srušene kuće, razbacano pokućstvo, razbežani konji, ranjenici i mrtvi borci, sve je to sačinjavalo užasan prizor koji se retko sreće i u ratu.

Pored svega, prelazak se nije prekidaо. Išlo se napred, bez obzira na žrtve. Jedini zaklon u blizini mesta prelaza bile su strme obale Neretve, pod koje su se sklanjali borci. »Štuke« su gađale i te zaklone. Rušile su obale i zatrpavale borce, a promašene bombe koje su padale u Neretvu dizale su velike vodoskoke. Pravo je čudo kako od tog bombardovanja nije pogođen most preko kojeg se prelazilo.

Za vreme prelaska, 7. brigada pretrpela je teške gubitke: poginulo je 15 boraca, a 38 je ranjeno.

Šesnaesta brigada koja je bila na prostoriji Ravno — Vukovsko prebacila se preko Neretve tek 11. marta.

Po prelasku Neretve divizija je dobila zadatak da sa 7. i 16. brigadom nastupa pravcem Glogošnica — Gornje i Donje Zimlje — Kifino Selo i da svojim dejstvom obezbeđuje desni bok 2. proleterske divizije koja je nastupala na glavnom pravcu prema Kalinoviku,

kuda su se kretale i kolone ranjenika. Trebalo je izbiti na Prenj i odbaciti četnike koji su bili koncentrisani za napad na ešelon ranjenika.

Međutim, zbog zakašnjenja 10. hercegovačke brigade (koja je za ovaj zadatak stavljena pod komandu 7. divizije) i čitav plan je zakasnio. Uveče smo iz doline Neretve posmatrali vrhove Prenja i na njima vatre koje su pokazivale gde se nalazi neprijatelj. Oko vatri čulo se udaljeno graktanje četnika koji su kao lešinari čekali da se dokopaju žrtava.

Brigade su u dve kolone 11. marta krenule na izvršenje zadatka. Popeti se na Prenj predstavlja podvig i za planinare, a za premorene jedinice 7. i 16. brigade on je izgledao nesavladiv. Bespuće i sneg prisiljavali su borce da se kreću uglavnom puzeći i četvoronoške. Kada su izbili pod vrh Prenja, dočeka ih je neprijatelj snažnom vatrom. Svuda na prelazima i na dominantnim položajima četnici i Italijani zaposeli su položaje i mogli su tući naše borce ne vatrom već kamenjem, jer su im bili iznad glava. Tu se zaista nije moglo ništa učiniti. I da nije bilo neprijatelja, prelazak preko Prenja bio bi izvanredno težak, a u ovim uslovima postao je nemogućan.

U takvoj situaciji Vrhovni štab je naredio diviziji da se zadrži na položajima sela Glogošnica — Trelišće i da sa njih obezbeđuje levi bok glavne kolone.

Na ovim položajima bili smo u neposrednom kontaktu sa četnicima koji su nas neprekidno uznemiravali, ali nisu ozbiljnije napadali, već su se uglavnom držali grebena Prenja. Doznali su da su ovo hrvatske jedinice i neprekidno su sipali najpogrdnije psovke. Naravno, ni naši borci nisu im ostajali dužni. Posle psovki redovno je sledila puščana paljba.

Osma brigada je u toku 11, 12. i 13. marta prenosila ranjenike i bolesnike preko Neretve. Ta brigada je bila najiscrpljenija od svih jedinica 7. divizije. Pa i pored toga dobila je težak i odgovoran zadatak prenošenja ranjenika. Gledajući borce kako nose ranjenike, pomišljali smo kako bi se mirne duše mogle promeniti uloge i nosioce mesto nošenih staviti na nosila. Svakih 10 minuta su stajali i odmarali se, ali su opet uzimali nosila i posrćući kretali.

Zbog nošenja tifusnog bolesnika, i pored preduzetih mera, nije se moglo sprečiti da se tifus proširi i u brigadi. Pokazalo se docnije da je to bio najopasniji neprijatelj za 8. brigadu, pa i za celu diviziju.

Štab divizije je 15. marta dobio zadatak od Vrhovnog štaba da 16. brigadu stavi pod komandu 1. proleterske divizije i da kao zaštitnica krene pravcem Štrbine — Bunari — Idbar — Gornja Bijela.

Pored toga što je bila zaštitnica, brigada je imala zadatak da prikupi sve ranjenike na koje naiđe na putu, a koji nisu još evakuisani.

Štab divizije dobio je zadatak da krene u pravcu sela Bjelimaca i da na toj prostoriji obezbedi smeštaj Centralne bolnice. I 7. brigada imala je zadatak da usput prikuplja ranjenike i da ih evakuise. Pored toga, Štab divizije trebalo je da sve tovarne konje uputi Centralnoj bolnici za prenošenje ranjenika, tako da su materijale i naoružanje koje su nosili konji morali da nose borci.

U toku ovog pokreta, punog teškoća, neke jedinice morale su se odvajati i voditi borbu sa četnicima koji su izvršili nekoliko prepada. Delovi puta, koji je činila jedna konjska staza, bili su izloženi dejstvu artiljerijske vatre iz Konjica i avijacije, tako da je bilo dosta gubitaka i među borcima. Put Jablanica — Idbar — Gornja Bijela, kojim su se kretale naše jedinice i ešloni ranjenika, bio je obeležen telima mrtvih boraca i ranjenika, no ipak je najviše bilo četničkih leševa, jer nije bilo vremena da se zakopaju. Na belom snežnom pokrivaču stravično su delovali leševi s dugim bradama i dugom kosom. Podli izdajnici skupo su plaćali svoju izdaju.

Štab divizije je 20. marta dobio naređenje od Vrhovnog štaba da se jedinice smeste na području Glavatičeva: 7. brigada u rejonu sela Grušće, 8. brigada u rejonu sela Razići, a štab divizije u selu Dudle. Na toj prostoriji trebalo je da se divizija sredi i odmori. Šesnaestoj brigadi naređeno je da krene u pravcu sela Uloga i tamo smeni 1. proletersku brigadu. Tako je posle puna dva meseca gotovo neprekidnih borbi i marša, na kojem je prevaljeno oko 700 kilometara, divizija dobila prvi odmor.

Kakvo je stanje u diviziji bilo u ovo vreme najbolje se vidi iz dnevnika 8. brigade gde, između ostalog, stoji: »Našu brigadu u selu Razićima sve više i više zahvata tifus. Svaki dan ima po neki mrtav i stalno se otprema u bolnicu. Ishrana slaba. Supa i komadić mesa. Glad se oseća u dobroj meri. Osjećaj gladi prožima borce željom za Banijom. Stalno se čuje pričanje o jelu i hrani u Baniji. Ambulanta postaje brojno jača od brigade. Kriza u brigadi hvata sve većeg zamaha«.

Divizija u ono vreme gotovo nije ni predstavljala borbenu jedinicu.

U to za diviziju najteže vreme, naše jedinice oslobodile su Kalinovik i Nevesinje. U ovim mestima zaplenjeno je dosta hrane, od čega je i divizija nešto dobila. Zahvaljujući hrani i odmoru počela je postepeno da se oporavlja, ali to više nije mogla biti ona divizija

koja je krenula 20. januara sa Banije. U vatri bitke na Neretvi ona je prevazišla samu sebe i tu je i sagorela. Do povratka na Baniju ona je ostala samo rekonvalescent. Ipak, u petoj ofanzivi koja je uskoro nastupila, našla je još toliko energije da ponovo prevaziđe svoje realne snage i izvrši nove zadatke koji su pred nju postavljeni.

•

Pišući o trnovitom putu 7. banijske divizije u četvrtoj ofanzivi, još jednom treba podvući da je divizija u ovakvu situaciju došla zbog prirode zadatka koji je dobila, a koji je bio neophodan i veoma važan zbog zaštitničke borbe s najjačom neprijateljskom grupacijom. Karakter tog zadatka bio je takav da je diviziji potkresao krila, izbio joj je iz ruku njeno najjače oružje — ofanzivnost. Dok su druge jedinice Operativne grupe odlučnim i munjevitim ofanzivnim dejstvima iz dubine slobodne teritorije lomile neprijateljske snage koje bi joj se našle na putu, pri čemu su dolazile i do oružja i do hrane i stalnim uspesima uzdizale borbeni moral, 7. divizija se iz borbe u borbu, pri povlačenju s jednog odbrambenog položaja na drugi, polako i neumoljivo topila: nestajali su borci, nestajalo oružje i municija, nije bilo hrane (jer se i narod povlačio čim bi osetio naše i neprijateljevo približavanje), a užasna zima, bespuće i tegobe zbog nedostatka često i minimalne odeće i obuće, nepodnošljiv zamor dovodili su jedinice u najteža iskušenja. Izdržati sve to i kao krunu svega još 11 dana neprekidnih borbi u odbrani od prodora Nemaca u dolinu Rame, na pravcu Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor (što je sigurno bilo odlučujuće za spas ranjenika), stvarno su mogli samo borci inspirisani neograničenim poverenjem u svoje rukovodstvo, Partiju i ideale za koje se bore.

Tim borcima-herojima koji su ostali na Oglavku, Kobili, Idbaru i Krstacu u stojećem stavu, sa zamrznutim puškama i bombama u ruci, uvek su se vraćale misli nas, preživelih drugova i davale nam snage da u svakoj situaciji istrajemo.